

15.5.15

## מרד הפלאחים, 1834: מתי ואיך הומצא העם הפלסטיני?

לרצף הנוכחות ההיסטורית בארץ ישראל יש משקל פוליטי לא מבוטל במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני • ספרם של ברוך קימרלינג ויואל מגדל 'פלסטינים: עם בהיווצרותו' מבקש לבסס היסטוריה לאומית פלסטינית כרונולוגית ורציפה, שחוזרת אחורה כל הדרך עד "מרד הפלאחים" בשנת 1834 • עיון בעובדות חושף כיצד כובלים השניים את המציאות למיטת דודם בשם תיאוריות פוסט-קולוניאליסטיות

מאת: אריק גרינשטיין

*העם הפלסטיני מושרש באדמה הזאת מאז הכנענים ומאז היבוסים. הנוכחות הערבית, הנוצרית והמוסלמית על אדמה זו לא נפסקה. ישו הוא פלסטיני מובהק.*

– מוחמד חוסיין, המופתי של ירושלים, 2012.

נקל להבין מדוע הציבור הישראלי מתייחס בביטול לטענות ה"ילידות הפלסטינית". אחרי הכל, ההתבטאויות שנשמעות מדי פעם בפעם בקרב ההנהגה הפלסטינית לא ממש מעוררת רושם של יושרה ואמינות. יוכיח זאת המקרה של יאסר ערפאת, שהרחיק אלפי שנים לאחור וטען כי הוא צאצא של היבוסים; הוא הדין גם לגבי סאא'ב עריקאת, שכיהן את עצמו "כנעני" וטען ש"היינו פה עוד לפני יהושע בן נון". ולמרות זאת, התעמולה הזו עדיין נשמעת, מנוגנת ומשודרת עד ימים אלו ממש בתקשורת הפלסטינית הממסדית.

מדוע הם עושים זאת? ובכן, הפלסטינים מבינים את העובדה הפשוטה שהגדרתם כ"ילידים" תורמת לביסוס טענתם לבעלות על הארץ. כך היה עוד בראשית המנדט הבריטי, אז הוגש תזכיר לצ'רצ'יל, ערב ביקורו בארץ במרץ 1921, בו נאמר: "אין זה נעלם ממדינאי מנוסה כמוך שהראשונים שהתיישבו בפלסטין מקדמת דנא אינם אלא הערבים עמלקים, אבותינו הקדומים"; וכך היה גם במהלך הדיון סביב ניתוקו של עבר הירדן המזרחי מארץ ישראל בשנת 1922, אז נכתב בתזכיר מנחה לחבר הלאומים כי האוכלוסייה הערבית בארץ מורכבת "מצאצאי האנשים היושבים בה משחר ההיסטוריה. בתוספת האלמנטים האמורי, החיתי, הפיניקי, הפלישתי ואחרים".

לרצף של נוכחות היסטורית יש משקל פוליטי לא מבוטל. זהו המקרה, למשל, ב"הכרזה בדבר עמים ילידיים" שקיבל האו"ם בשנת 2007, לפיה עם "בעל מאפיינים מסורתיים, חברתיים, תרבותיים, כלכליים ופוליטיים ייחודיים, המאבחים אותו מהחברה הכללית בקרבה הוא חי" זכאי ליהנות מ"זכויות אדם קולקטיביות", "הגדרה עצמית", אוטונומיה וכד', כל עוד הוא מוכיח כי "איכלס את הארץ בה הוא חי כאשר עם אחר בעל מאפיינים אתניים או תרבותיים שונים, הפך דומיננטי באותה ארץ באמצעות התיישבות ו/או כיבוש ו/או בדרכים אחרות".

עתה, כמדי שנה, שוב קרב ובא עלינו "יום הנכבה" – ה"אסון" הפלסטיני של מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל. שוב חוזרים ונשמעים אותם ויכוחים ישנים-נושנים, שבבסיסם עומדת שאלה אחת: 'למי שייכת הארץ הזו?'. איתם, בדומה לשאלת ה"ילידות", עולה שאלה טעונה נוספת: האם הייתה קיימה בארץ ישראל יחידה לאומית פלסטינית בעידן טרום הציונות?

### קימרלינג ומגדל פותחים את קפסולת הזמן הפלסטינית

על שאלה זו ביקש לענות הספר 'פלסטינים: עם בהיווצרותו' מאת הפרופסורים ברוך קימרלינג ויואל מגדל. הספר נחת על המדפים בשנת 1993 (תורגם לעברית ויצא בהוצאת כתר, 1999) וספג אש כבדה. הסיבה לכך היא שבפעם הראשונה הוצגה תזה שמכירה בקיומה של היסטוריה לאומית פלסטינית כרונולוגית, רציפה ומסודרת, מניצני התנועה ועד כינונה של הרשות-הפלסטינית. למרות כל הביקורות, על מידת חשיבותו של הספר תלמד העובדה שמאז ועד היום כמעט ולא ניתן למצוא סילבוס של קורס באקדמיה הישראלית העוסק בסכסוך הישראלי-פלסטיני בו הוא לא מופיע.

ההקדמה נפתחת בניסיון לתאר את מקורות הסכסוך תוך הקבלה בין התנועה הציונית לתנועת הלאומיות הפלסטינית. כבר בפתיח הציוני ניתן למצוא השוואה בין הטיעון ההיסטורי הציוני והמענה הפלסטיני, אך המחברים טוענים כי פתיח זה נועד דווקא "להדגיש במה הספר אינו עוסק, ובמה אין בכוונתם הגלויה או הסמויה של המחברים לטפל". ייתכן באמת שכוונתם תמה, ובכל זאת ניתן ללמוד ממנו משהו על הנחת המוצא של המחברים: קיומו של שוויון היסטורי בין שתי תנועות, התנועה הציונית והתנועה הלאומית הפלסטינית, ובין הלגיטימציה של טענותיהם לזכותם לבעלות על הארץ.

בעוד שלציונים יש היסטוריה כרונולוגית כתובה וממוסדת, טענו קימרלינג ומגדל, לפלסטינים אין. מטרם אפוא להביא בפני הקורא את הנקודות העיקריות המשרטטות את קווי המתאר של הסיפור הפלסטיני כחטיבה אחת: "העניין האמיתי" של הספר הוא "תיאור וניתוח פנורמי, סוציולוגי ותרבותי של תהליכי התגבשותו של העם הפלסטיני", הסבירו. המטרה: למלא את החלל הקיים בהיסטוריה הפלסטינית. לאלו האחרונים, בניגוד לציונים, אין עדיין היסטוריונים ממסדיים ו"היסטוריונים אשר יבואו בבוא הזמן לעשות רוויזיה של תולדותיהם כפי שהן עתידות להשתקף בכתבי קודמיהם".

מהו החידוש הגדול בספרם של קימרלינג ומגדל? לכאורה, עוד מחקר מיני רבים העוסק בהיסטוריה של תנועת הלאומיות הפלסטינית. אך מי שיקרא את הספר יזהה כבר בחלקו הראשון את הסנסציה.

כידוע, חוקרים שונים קבעו את ראשיתה של תנועת הלאומיות הפלסטינית בשנים שונות, אך פחות או יותר באותה תקופה. פרופ' יהושע פורת קבע את נקודת הפתיחה בשנת 1918; סברות נוספות נעות על הציר שמתחיל ב-1920 ונגמר במאורעות תרפ"ט (1929). האמנה הלאומית הפלסטינית, אגב, הקדימה מעט את התאריך ל-1917, כדי לטעון שהיא נולדה בתגובה להצהרת בלפור. אך קימרלינג ומגדל מרחיקים לכת: "תחילת היווצרותו של הגרעין הקשה סביבו תתהווה בעתיד זהות טריטוריאלית-חברתית משותפת וייחודית", כתבו, התרחש בארץ ישראל בשנת 1834, באירוע שמכונה "מרד הפלאחים" ("מרד האיכרים").

כדי להבין על מה בדיוק קימרלינג ומגדל מדברים – ומדוע הם טועים – יש לחזור אחורה בזמן, להכיר את המציאות ששררה במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה בארץ ישראל ולחקור את קורות הדרמה שהתחוללה באותה תקופה. כאן המקום לציין כי הנגישות למקורות ראשוניים שיספרו לנו על קורות

הארץ במחצית הראשונה של המאה ה-19 מוגבלים ביותר. 'מרד הפלאחים' לא תועד על-ידי היסטוריונים מאותה התקופה, ולו בשל העובדה שאלו לא היו בנמצא בסביבה הקרובה. מקורות נוספים כמו התכתובות בין מחמד עלי לבנו ושאר התעודות מן הצד המצרי, מעלות אבק בארכיון המלכותי המצרי. אולם בראשית המאה ה-20 הצליח אסד ג'בריל רוסתום, פרופסור מאוניברסיטת בירות, לפרוץ את הדרך כאשר קיבל את ברכת המלך פואד הראשון להיכנס לארכיון זה ולפרסם כתבים ממנו. בנוסף קיים גם מגוון תכתובות ועדויות של קונסולים וזרים שנכחו בסביבה באותה תקופה. מקור ראשוני חשוב נוסף המצוי בידי הינו יומן שכתב נאופיטוס, נזיר קפריסאי ששהה בארץ ישראל באותה התקופה, אשר תורגם מיוונית.

קימרלינג ומגדל אמנם מפנים למקורות אלו, אך רק בהערות כלליות או דרך מקורות משניים. גם אם השניים אכן קראו אותם במקור, כפי שאנחנו עשינו, ניתן לראות כיצד העובדות מפנות מקום לתיאוריה כאשר אינן תואמות. על כך נרחיב להלן.

## לפני הסערה

עד מלחמת העולם הראשונה, תחת השלטון העות'מאני ארץ ישראל מעולם לא הוכללה תחת מערכת בירוקרטית אחת, והיא נחשבה לחלק הדרום מערבי של סוריה הגדולה ('בלאד אל-שאם').

בין שנת 1800 לסוף 1831 הייתה ארץ ישראל מחולקת בין שתי פרובינציות עות'מאניות. הגבולות של הפרובינציות השתנו מזמן לזמן, אך בקווים כלליים ניתן לומר כי הארץ התחלקה כדלהלן: התחום המזרחי-מרכזי, מנקודה צפונית לשכם עד לנקודה דרומית לחברון (כולל ירושלים), השתייך לפרובינציית דמשק (אל-שאם); הגליל ושפלת החוף, עד חאן יונס, השתייכו לפרובינציה של עכו. אזור החוף מחאן יונס ועד קיסריה היה מחולק לשלוש נפות: עזה, רמלה ויפו. רובו של הנגב היה באותה התקופה מחוץ לתחום השיפוט העות'מאני.

שינוי במצב זה התרחש כאשר מחמד עלי באשא (1769-1849) החליט לפלוש לסוריה הגדולה באוקטובר 1831. על-פי משקיפים שונים מאותה התקופה, הפלישה לא באה כהפתעה: לאחר שביצר את מעמדו בסודאן, היא הפינה הדרומית-מערבית של הקיסרות העות'מאנית, אך טבעי היה שמוחמד עלי יפנה את תשומת ליבו צפון-מזרחה – אל האזור הגובל עם מרכז השלטון העות'מאני. מעבר לסכסוך הנקודתי בין מחמד עלי לעבדאללה באשא, מושל וילאית עכו, שהוביל לעימות ולפלישת כוחות מצרים לארץ ישראל, היו לו שני מניעים נוספים לספח את סוריה וארץ ישראל: סיבות ביטחוניות וכלכליות וסיבות פוליטיות, שלא כאן המקום להרחיב עליהן.

מחמד עלי זיהה את שראו גורמים חיצוניים בסוריה הגדולה של אותה התקופה. זו הייתה בשלה לשינויי המשטר, ותושביה המרדניים, ברובם הגדול, השתוקקו לכך. המחלוקות והמריבות התדירות בין הבאשות התפוררות השלטון והסדר בסוריה וארץ ישראל והתערערות מעמדו וסמכותו של הסולטאן מתוארים בהרחבה ובבקיאות על-ידי סוחרים וקונסולים ששהו באזור באותה התקופה. התושבים כרעו תחת נטל המיסים הכבד וסבלו מחוסר הגנה על יבוליהם וסחורתם. מחמד עלי היטיב להכיר את מצבה של סוריה והעריך כי השעה כשרה להגשמת שאיפתו לכבשה. כך, כבר באמצע מרץ 1830 העיד ברקר, הקונסול הבריטי שישב באלכסנדריה, כי נערכות הכנות צבאיות יוצאות מגדר הרגיל, שמטרתן כיבוש סוריה.

במבחן התוצאה מסתבר שמחמד עלי העריך נכונה. רוב הנכבדים במרכז ארץ ישראל – רוב, לא כולם. בהמשך יבינו הקוראים מדוע חשוב להדגיש זאת – היו נכונים להיכנע בפני בנו אבראהים באשא עוד לפני

כיבוש עכו, שנערך בשנת 1832. הנזיר ניאופיטוס מתאר כי כיבוש עכו, שעלה לאבראהים בלמעלה מ-20,000 חיילים, נחוג בירושלים בשמחה רבה: אורות, ריקודים ומוזיקה שנמשכו כחמישה ימים מילאו את רחובות העיר. מוסלמים, יוונים, פרנציסקאנים, ארמנים ואפילו יהודים – כולם שמחו לקראת הכיבוש המצרי, שפרושו עבורם היה חירות. אך כפי שנראה להלן, שמחה זו לא נמשכה לאורך זמן.

## האמנם התגבשה "זהות קולקטיבית"?

את ההיסטוריה הפלסטינית, סוברים קימרלינג ומגדל, ניתן להחיל רטרואקטיבית על "התקופה הטרום פלסטינית", כלומר, "בשלב שתושביה הערביים של הטריטוריה, אשר לעתיד לבוא תיראה בעיניהם כיחידה חברתית ופוליטית ייחודית ונפרדת משאר היחידות שסביבם, חוברים יחדיו, ולו לשעה קלה, למאמץ משותף. מאמץ זה – המתבטא במרי כנגד גורם חיצוני – מרמז לראשונה על קיומו של גרעין קשה, שסביבו תתהווה בעתיד זהות טריטוריאלית-חברתית משותפת וייחודית". במאמר מוקדם יותר, שמהווה בסיס ויסוד לתזה של 'פלסטינים: עם בהיווצרותו', מסביר קימרלינג כי הוא עושה זאת באמצעות ביורר "יסודות הזהות הקולקטיבית הפלסטינית". כך הוא מזהה ומנתח כי אותה קבוצה שהתקוממה נגד מדינת ישראל בשנת 1987 ו-2000 יסודה לכאורה באותה קבוצה שמרדה במצרים ב-1834.

מי שקורא את הדברים הללו עלול לחשוב כי עם פרוץ המרד התאחדו ובאו כל יושבי הארץ, באופן שוויוני ובשיתוף פעולה מלא, לכדי יחידה לוחמת אחת. אחרי הכל, זו המשמעות הבסיסית של המילה "קולקטיב". אך כאשר צוללים לפרטים, סיבות המרד מגלות כי הוא פרץ באזור מוגדר, ולא בכל רחבי הארץ, וכי אירוע דומה היה מתרחש בכל מקרה – גם אם היה מדובר בשלטון מרכזי מקומי, ולא זר. יתרה מכך, בארץ שררה חלוקה פוליטית חריפה בין נכבדי המשפחות השליטות, ולכן חלקן בחרו בכלל להצטרף למחמד עלי ולא למרד.

## סביבה מפולגת ומבוזרת

מהלך רוב התקופה העות'מאנית, האוטונומיה המקומית בארץ ישראל וסוריה נשמרה בקנה מידה רחב. השלטון העות'מאני הסתפק בשליטה לא-ישירה, קרי, מינוי אחד המכובדים המקומיים של הרי שכם כנציג מטעם השלטונות (נקרא בערבית מותסלים) שיתווך בינו לבין האוכלוסייה המקומית. ההתנגדות המשותפת של התושבים למושלים הזרים, יש לציין, אכן שימשה כגורם לסולידריות האזורית. המושל המקומי הפך לסמל לקנאות של השמירה על האוטונומיה המקומית.

אך תפקיד המותסלים מעולם לא היה זכות העוברת בירושה בתוך משפחה מכובדת אחת. כיון שהייתה זו משרה נחשקת, היא הפכה, באופן טבעי, למושא של מריבות בין הנכבדים. היו להם קשרים חזקים עם חלקים מאוכלוסיות החקלאים, כאשר כל אחד מאלו יכול היה לאסוף כוח צבאי על מנת להגן על האינטרסים המשפחתיים. בנוסף היו להם בני ברית באזור וקשרים במעגלי השלטון השונים. מספר כה רב של גורמים הנלחמים על מעמדם יצר מערכת אינטרסים פוליטיים מורכבת. עם יריבויות פוליטיות מסוג זה נאלצו המצרים להתמודד עם כניסתם לארץ ישראל.

תהליך המודרניזציה, שהביאו עמם מחמד עלי ובנו אבראהים לארץ ישראל ולסוריה, לא התקבל בהערכה, אלא שנים לאחר מותם. למרות שרבים מהנכבדים הבינו 'לאן הרוח נושבת' והביעו את נאמנותם בפני מחמד עלי, וכמותם מרבית האוכלוסייה שלא הביע התנגדות ממשית לכיבוש, הארכיונים מצביעים על כך שהציבור התייחס לפלישה המצרית ברגשות שליליים.

## רפורמות וחתרנות עות'מאנית

את הרגשות הללו העצימה תעמולה מטעם ה'שער העליון' והמעצמות העוינות למחמד עלי, שהתנהלה במשך מרבית תקופת שלטונם של המצרים. הסולטאן מחמוד השני עשה שימוש בקלף הדתי ככלי לניגוח הלגיטימיות של מחמד עלי, ועודד את האוכלוסייה למרוד בשלטון המצרי בשם הדת. בנוסף, במטרה לערער את שלטונו בארץ ישראל ובסוריה, נשלחו סוכנים ומרגלים לארצות אלה, כאשר תפקידם היה להסית את האוכלוסייה ולהמרידה נגד הכובש הזר. הסוכנים-מרגלים הללו היו עות'מאנים ולעיתים אף אנגלים. קשה לקבוע מה היה חלקם של סוכנים אלה בגיבוש התנגדותה של האוכלוסייה המקומית לשלטון המצרי. מכל מקום, עצם קיומם של יריבים חיצוניים חזקים למחמד עלי, בוודאי ששימש גורם מעודד לאוכלוסייה בלתי מרוצה ממילא להמשיך בהתנגדותה ואף להגבירה.

למרות הניסיונות של מחמד עלי ואבראהים להשתמש אף הם באסלאם כמקור לסמכותם, הם נאלצו לכלוא ולגרש מספר רב של אנשי דת מוסלמים משטחי סוריה וארץ ישראל בשל התנגדותם האקטיבית למשטר המצרי. בעיני המוסלמי הפשוט נראה היה כי לא זו בלבד שמחמד עלי חותר תחת סמכותו של הח'ליפה, כי אם מסייע לכוחות הנוצרים-אירופים להגשים את מטרותם – לפלג את הח'ליפות. אחד הביטויים לכך הייתה ההבטחה שנתן מחמד עלי לאירופאים בדבר יחס הוגן לאוכלוסייה הנוצרית והיהודית בסוריה וארץ ישראל.

## מסים ופוליטיקה קטנה

"הפוליטיקה של הנכבדים", כך כינתה זאת החוקרת מרים הוקסטר, היוותה אף היא גורם לפרוץ המרד. הרפורמה האדמיניסטרטיבית והמדיניות השלטונית הריכוזית שהשליט מחמד עלי, באמצעות בנו אבראהים באשא, ערערה הן את מעמדם של השליטים המקומיים, הן את של נכבדי העיר והן את של השיח'ים מן הכפרים. למרות שהמצרים לא נקטו בשיטת ממשל ישיר בארץ ישראל ובסוריה, כיוון שהשקפתו הכללית של אבראהים בנוגע לשיטת האדמיניסטרציה האידיאלית הייתה מודרנית, ניתן לומר כי זכויות היתר של משפחות הנכבדים הייתה לזרה בעיניו. במהלך כל תקופת שלטונם של המצרים בסוריה ופלסטין זו היוותה מקור לחיכוך בינם לבין אבראהים.

באמצע 1833 המצרים גם הטילו מס נוסף על כלל האוכלוסייה באזור – הפְּרָדָה. מס זה היה מס הכנסה ששולם על-ידי כל זכר בשיעור 1/12 או יותר מהכנסתו או שכרו השנתי הוודאי. ברור אפוא כי האוכלוסייה הכללית לא הייתה מרוצה ממיסים חדשים.

בנוסף, מעבר לפגיעה בכבודם, לאוכלוסייה המוסלמית הייתה סיבה נוספת להתמרמרות על המסים. מס הגולגולת היה מוטל מדורי דורות על הלא-מוסלמים, והיה אחד מסימני ההיכר הבולטים לנחיתותם בהשוואה לבני הדת השלטת. הנה מופיע שליט מוסלמי חדש ומטיל על המוסלמים מס גולגולת אשר הם חייבים לשלמו ממש כפי הבלתי-מוסלמים. לא כל שכן, הנכבדים אשר לא היו מורגלים כלל בתשלום מיסים, לא זאת בלבד שלא הורשו לקבל יותר 'מתנות' מהאוכלוסייה הנשלטת, נשאו אף הם בנטל המס. אותה מערכת אדמיניסטרטיבית הובילה למרמור קשה בקרב הנכבדים. ברצונו ליעל את המערכת, פיטר אבראהים באשא בראשית 1834 רבים מן השיח'ים. פיטורים אלו השפיעו עליהם בצורה קשה. הם איבדו את כבודם, ואף יותר חשוב – את היכולת הכלכלית לדאוג לאנשי שלומם.

## גיוס בכפייה, עבודות פרך ופירוק מנשק

אך למרות הכל, הסיבות העיקריות והמידיות ביותר לפרוץ המרד היו היטל הגיוס ופירוק הנשק. יש להבין כי כאשר מדברים על גיוס המוני, אין הכוונה לזימון לבסיס קליטה ומיון בתל השומר. משימת הגיוס בוצעה בתכליתיות ובאכזריות בלתי רגילה. בדרך כלל קדמה לגיוס פעולת פירוק האוכלוסייה מנשקה. לעיתים התנהלו הגיוס ופירוק הנשק בעת ובעונה אחת.

למרות שמבחינת מחמד עלי היה הגיוס הכרחי, הרי שכורח זה היה בבחינת הטלת טרור ואימה על האוכלוסייה המקומית. פעולות הגיוס התבצעו בפשיטות של הצבא על מקומות ריכוז אוכלוסייה, כגון מסגדים, ולוו באלימות קשה כלפי המתנגדים. עדויות מקומיות מספרות על חטיפות של ממש. עדויות של גורמים חיצוניים מספרות על מעשי זוועה, עד כדי כך שרבים מן התושבים נסו מהכפרים והתחבאו באזורים הרריים. לאיכרים אשר נלחמו בעבר תחת מנהיגים מקומיים בעימותים כאלו ואחרים נגד הוואלים, לא הייתה כל מוטיבציה להילחם עבור השלטון המצרי, לא כל שכן להקריב את ילדיהם לשירותם הצבאי. אמנם, במרד השתתפו שכבות שונות שראו בהיטלים המצריים כפוגעים, כגון אנשי עלמא', סוחרים ופועלים, אך השכבה הפעילה העיקרית במרד היו האיכרים, כיוון שהם היו הנפגעים העיקריים מהגזירות.

שלטונות הכיבוש המצרי פרקו את האוכלוסייה מנשקה בסוריה באותה מידה של עקביות וחוזק יד בה ניהלו את פעולות הגיוס. הדברים הגיעו עד כדי כך, כי אנשים אשר לא היה להם נשק נאלצים היו לקנותו במחירים מופרזים ולהמציאו לממשלה. יתכן כי ההיטל על האיכרים להתפרק מנשקם היה גורם מרכזי עוד יותר מההתמרמרות על היטל הגיוס. נשיאת הנשק הייתה דבר שבמסורת אצל אוכלוסייה זו. מנקודת המבט שלהם, ויתור על הנשק אינו רק ויתור על הכוח המסורתי, כי אם פגיעה בכבודם ובגאותם. אנטון כתאפאגו, אשר היה קונסול אוסטריה בסוריה הגדולה באותה התקופה, תיאר כי "קל יותר (לתושבי שכם, ירושלים ולבנון) למסור את נשותיהם מאשר למסור נשקם". מעבר לכך המסורתי, האוכלוסייה פחדה לעמוד חסרת אונים הן בפני השלטון והן בפני יריבים מקומיים, אשר בכללם הבדואים.

לאחר הגיוס בכוח ופירוק הנשק, הייתה עבודת הכפייה הפגע השלישי בחומרתו בו התנסו תושבי סוריה הגדולה בתקופת הכיבוש המצרי. ההתמרמרות על פגע זה בקרב האוכלוסייה הייתה ניכרת, אך במידה שהדבר בא לידי ביטוי במקורות היא הייתה פחותה בהרבה מאשר יתר שני הפגעים. מכל מקום, כתוספת עליהם היה בה כדי להגדיש לעתים את הסאה המלאה. פועלי הכפייה הועסקו בהקמת ביצורים בעכו, במעברי הטאורוס ובמקומות אחרים, בהקמת מחנות לצבא ובתי חולים צבאיים בסוריה וכיו"ב. שיטות הגיוס דמו לעתים לשיטות הגיוס לצבא, שתוארו לעיל בפרוטרוט. השכר שקיבלו העובדים בכפייה היה נמוך בהרבה מזה המקובל בשוק העבודה הרגיל. יש לזכור כי השלכה ישירה של עבודות אלו הייתה מוות, פציעות, בעלי מום וכן השפעה ישירה על חיי הכלכלה התקינים ברחבי סוריה הגדולה.

\*\*\*

כך בתוך מספר שנים, השלטון המצרי, אשר בתחילה התקבל על-ידי אלמנטים מסוימים בהנהגה ובאוכלוסייה, נעשה מאוד לא פופולרי. מרבית החברה המוסלמית פנתה נגד ההתערבות הישירה והגוברת של השלטון המצרי ביחסים הפנימיים שהיו מוכרים להם עד כה. למרות שהשלטון המצרי עשה מספר מהלכים לטובת האוכלוסייה, הרי שעתה הוא הפך בעיניהם לשלטון המנשל את המקומיים ממשאביהם הכלכליים השונים, מכוח עבודה, משטחי אדמתם שהיו בבעלותם פרטית, מנשקם ומבניהם. אי לכך אין זה

פלא כי המרד היה כללי ומקובל בעיני האוכלוסייה. כך, באביב של אותה השנה, בחודש מאי החל המרד בשלטון המצרי בארץ ישראל להתפשט מהגליל וצפת בצפון ועד לעזה והרי חברון בדרום.

אך השליטים המצרים הראו במהרה כי הם מוכשרים יותר מהשלטונות העות'מאניים בדיכוי מרידות מקומיות. מה-24 ליוני ועד לתחילת חודש יולי הספיק הצבא המצרי להביס את הכוחות המורדים בשכם ובסביבות ירושלים. המצור על חברון החל ב-24 ביולי ונמשך מספר ימים עד כיבושה. מחמד עלי לא הסתפק בכך – הוא ביקש למנוע כל ניסיון עתידי להצית את המרד מחדש. הוא ניהל מרדף כנגד המורדים אשר נסו עד אזור פּרַפ שבמזרח לנהר הירדן, והוציא להורג את רוב המנהיגים הבולטים של המורדים בקרב משפחות השיח'ים הכפריים. בנוסף, הוא הגלה את העלמאא' וכן נכבדים מירושלים, שכם, נצרת וחברון אשר תמכו במרד, כולל אלו שתמכו תמיכה פאסיבית-אידיאולוגית ולא השתתפו באופן פעיל בקרבות. צפת נכנעה במהירות וללא קרבות לאחר משא-ומתן קצר.

המרידה בארץ ישראל הגיעה לקיצה בסוף אוגוסט 1984, אחר שפיכות דמים רבה, שריפת כפרים ועונשים חמורים ביותר שבוצעו על-ידי צבא הכיבוש. לאחר שדוכא המרד באכזריות יתרה, המשיכו השלטונות המצרים בפעולות איסוף הנשק והגיוס.

### קימרלינג ומגדל על שולחן המנתחים

האם ניתן לזהות במרד זה את ניצניה של "הזהות הקולקטיבית הפלסטינית? נבחן מה היה לנו שם: שטח גיאוגרפי מחולק לחלקים שונים מזה מאות בשנים, נשלט על-ידי חמולות שונות שהתאחדו לרגע – אך לא כולן – על רקע כלכלי-חברתי, למלחמה בכובש מדכא שהטיל מסים כבדים, חולל רפורמות וגייס את ילדיהן בכפייה. על פניו, נשמע כמו סיפור קלאסי של מרידה מקומית, שיכולה להתאים גם לכל מקום אחר במזרח-התיכון או בעולם בכלל. אך על-פי קימרלינג ומגדל אירוע זה הפך לבסיס היסטורי של זהות קולקטיבית לקבוצה שמכנה עצמה **כיום** בשם פלסטינים.

### הפוליטיזציה של הזיכרון הקולקטיבי

כמו במקומות רבים בעולם, גם בישראל מתחולל תהליך שבו מנסות קבוצות אידיאולוגיות ואחרות לפרק את האתוס הקולקטיבי הלאומי-ציוני לטובת מקבץ של זיכרונות קבוצתיים, שלטענתן נדחקו על ידו בעבר (ערבים, מזרחים, נשים וכד'). הזיכרון הקולקטיבי הפך לנושא עיסוק מרכזי בקרב אנתרופולוגים והיסטוריונים כיוון שהוא חלק ממאבקים שקיימים כמעט בכל מקום בין כוחות פוליטיים, לאומיים, מעמדיים, מגדריים ואחרים על עיצובו, על ההגמוניה במסגרתו, או על הזכות והעוצמה לקבוע מה יזכר ומה יישכח. העבר, תפיסתו, למידתו, הפצתו והבנתו יוצרים זירת מפתח לעיצוב תפיסות הציבור בהווה ובעתיד.

יש הטוענים כי הזיכרון הקולקטיבי הוא גורם חברתי חשוב ביותר בבניית קהילות פוליטיות. "במוקדי חיכוך – לאומיים, חברתיים ותרבותיים – זיכרון וזהות קולקטיבית נותרו גורמים מפלגים ומפצלים", מסביר זאת יפה פרופ' יואב גלבר בספרו 'היסטוריה, זיכרון ותעמולה' (עם עובד, 2007). "קולקטיבים שונים מתנגשים נאבקים בכל מקום שבו התרחשו סכסוכים לאומיים, דתיים או אתניים: באלזס-לורן (היא לותראניה הגרמנית); בוויבזדינה הסרבית (היא אויבידק ההונגרית); בקוסובו הסרבית המאוכלסת היום בעיקר באלבנים; באלג'יריה, בדרום אפריקה, באירלנד או בארץ ישראל, שהיא פלסטין בעיני הערבים".

אך בעוד שההיסטוריה הייתה אחת ויחידה בכל מקום, הזיכרונות הנגזרים ממנה ומכוננים את הזהויות הסובייקטיביות שונים, והם מתרחקים זה מזה ככל שעובר הזמן. כמותם, מחריף גם הקיטוב בין ההנצחות המבטאות את התנגשות הזיכרונות. כמו למשל במקרה שלנו: חג העצמאות של ישראל הוא יום הנכבה הפלסטיני. התנגשויות דומות לזו קיימות גם בין תרבויות רוב לתרבויות מיעוט במדינות שיש בהן מיעוטים לאומיים או דתיים יריבים.

החסרונות בשימוש בתיאוריה זו ברורים: מדובר במושג סובייקטיבי ונוזל, המתגלה כשימושי בעיקר בעימותים פוליטיים. השימוש בו בימינו נועד בעיקר על מנת לספק מיתוסים לקבוצות זהות שונות על ידי סוכני תרבות (או האקדמיה במקרה שלנו), שלהן שאיפות פוליטיות כאלו ואחרות. במקרה שלנו הטענה אפילו יותר חלשה: קימרלינג ומגדל עושים ניסיון רטרואקטיבי להוכיח את קיומה של זהות פוליטית, על-ידי הרחבת המשמעות של המושג: כיוון שהיום זהות קולקטיבית משמשת להגדרה עצמית, הם טוענים, הרי שממילא כלי זה משמש גם כאסטרטגיה סוציו-פוליטית להתמודדות עם איומים חיצוניים משתנים.

### היסטוריה לבחירתך

טענתו של קימרלינג היא שזהות פוליטית-לאומית אינה טבעית, ובדומה לכך גם הזהות הפלסטינית אינה ברורה מאליה. למרות שההיסטוריה הפלסטינית 'נוצרה' לאחרונה, לכאורה, היא אינה מסורת אשר הוחלה על-ידי אליטות על קבוצה של אנשים בלי עבר משותף וזיכרון קולקטיבי, והומצאה יש מאין. לשיטתו, העבר של קבוצה זו פורש בצורה שונה, בתקופות שונות, בהתאם לאינטרסים סותרים של קבוצות שונות. את ה'סיפור' של יצירת העם הפלסטיני, אומר קימרלינג, יש לבנות, בדומה ל'לגו', ממגוון רחב של מרכיבים. הוא מצטט מדבריו של פרופ' ברנרד לואיס וטוען כי "מרד הפלאחים" הוא "ההיסטוריה של האירועים והתנועות. זאת אומרת, בשלב כלשהו ומסיבה כלשהי נדחק מן הזיכרון ההיסטורי ולאחר זמן מה, ארוך או קצר, הושג מחדש על-ידי המחקר האקדמי – על-ידי לימוד המקורות והרה-קונסטרוקציה, הבאה לאחריה, של העבר הנשכח". בהערת אגב נעיר כי מי שמכיר את כתביו ומשנתו של לואיס ודאי יטיל ספק רב אם הוא היה שמח בשימוש הסלקטיבי שנעשה בדבריו.

מעבר לסיבות הנראות לעין, מסביר קימרלינג, אחת הסיבות החשובות לפרוץ 'מרד האכרים' כוללת את העובדה כי בפעם הראשונה קמה קואליציה נגד השלטון שכללה בדואים, פלאחים ונכבדים מקומיים – מגוון חברתי ואזורי שהתאחד לכדי מרד. טענה זו מגובה לכאורה על-ידי תזה של שמעון שמיר. לדידו, הכיבוש המצרי בארץ ישראל סימן "את היישום הראשון של רעיון המדינה הטריטוריאלית... זו הייתה ראשיתה של המדינה המודרנית בארץ ישראל". למעשה המצרים עצמם היו אלו שיצרו את הזהות הקולקטיבית הראשונה שקמה בתוך גבולות ארץ ישראל.

קימרלינג מחבר בין הטענות ומגיע למסקנה כי למרות שקואליציות רנדומאליות בין אוכלוסיות שונות אינן יוצרות בדרך כלל נאמנות חדשה בתקופה קצרה, אין זה אומר שאלו אינן יכולות ליצור את "התנאים המוקדמים למודעות עצמית חדשה או זהות קולקטיבית". הנאמנות במקרה שלנו, סביבה התגבשה תנועת ההתנגדות למשטר המצרי, הינה מערכת היחסים הקיימת בין האוכלוסיות המקומיות השונות שהופרעה בגסות. בניגוד לעות'מאנים "שהצליחו לספק תחושה של זהות קולקטיבית בצורה חלקית, המצרים לא הצליחו במשימה, או שלא היה להם מספיק זמן לעשות זאת".

האם ל"רה-קונסטרוקציה" הזו שמבקשים קימרלינג ומגדל לבצע יש בסיס היסטורי ברור, עליו ניתן היה להשתית תיאוריה המעידה על קיום ישות פוליטית פרטיקולרית בארץ ישראל של 1834? כפי שראינו



בפירוט לעיל, התשובה היא: לא ממש. אותה "מערכת יחסים" של האוכלוסייה המקומית היא היא הגורם המפלג והמשסע, וכפי שנראה להלן הוא נותר כזה גם לאחר שהמצרים חזרו למקומם.

### הפתרון הפשוט לשאלת הגבולות הגיאוגרפיים של המרד

עתה נותרה השאלה מדוע התרכז המרד בגבולות ארץ ישראל ההיסטורית (פחות או יותר). מדוע הוא לא התפשט החוצה?

קימרלינג מדגיש כי אחד התנאים היותר משמעותיים, למרות שאינו היחיד, להיווצרותה של זהות קולקטיבית פוליטית, חברתית ותרבותית הוא גבולות גאוגרפיים. בנקודה זו הוא חוטא באנכרוניזם וטוען כי המרד היווה אירוע יוצא דופן בכך שלמרות שהיו לו מספר מוקדים עיקריים, הוא התפרש על פני יחידה גיאוגרפית מוגדרת וברורה. הדבר יוצא דופן, הוא מסביר, לאור העובדה שהמיסים, היטל הגיוס ופירוק הנשק חלו גם על אזור סוריה ולבנון. למרות זאת, 'מרד האיכרים' הוא אירוע אשר נזנח בזיכרון ההיסטורי הפלסטיני, ואינו נחשב בהיסטוריוגרפיה המצרית/ערבית כי אם "מרד איכרים סורי". עובדה זו, מסביר קימרלינג, אינה מפתיעה "בהתחשב בכך שעד התקופה האחרונה הפלסטינים היו עם בלי היסטוריה כתובה וערוכה ובעל זיכרון קולקטיבי מקוטע, המבוסס בעיקר על מסורות מקומיות ואזוריות. תיאור זה מאפיין עמים מתפתחים שונים ברחבי העולם". קימרלינג ומגדל הופיעו כגואלי ההיסטוריה הפלסטינית.

ובכן, יש סיבה לכך שהתיאוריה הזו עולה דווקא בכתבי סוציולוגים ולא בכתבי היסטוריונים. כאשר בוחנים מה באמת קרה ב"מרד הפלאחים" אפשר לראות שקימרלינג ומגדל לא מחדשים שום חידוש משמעותי בכל מה שנוגע למרד עצמו. כנראה שלשם כך הם נצרכים לציין, כבר בתארום את החלוקה האדמיניסטרטיבית בתקופה העות'מאנית שלפני הכיבוש המצרי, כי "אין לייחס חשיבות רבה מדי לחלוקות אלא שכן פעולתן של רשויות רבות, כגון הצבא ומערכת המשפט והמכס, חצתה את קווי התיחום המנהליים, ותהליכים כלכליים משותפים יצרו זיקות ותלות בין חלקיה השונים של הארץ" (עמ' 14).

אולם כפי שראינו קודם לכן, העובדות מוכיחות כי זו טעות: הייתה משמעות לחלוקה האדמיניסטרטיבית, בשל העובדה שהשלטון מינה נכבדים שונים לראשות אזורים שונים, ובכך נוצרה חלוקה אמיתית אשר נוצלה על-ידי המצרים ואף השפיעה על מהלך המרד. לדוגמה, משפחת עבד אל-אדי, אשר מנהיגה מונה למושל עכו, לא השתתפה בהתנגדות, בשל העובדה שלמושל עכו היה את הכוח לשלוט במחוז שלו. ועוד, אם זיקות נוצרו על ידי קשרים כלכליים, הרי שאלו התקיימו גם עם אוכלוסייה ששכנה מעבר לגבולות ארץ ישראל. מדוע אפוא, לשיטתם של קימרלינג ומגדל, לא נוצרו "זיקות נוספות" אשר חורגות מהגבולות הגיאוגרפיים של ארץ ישראל, ולמשוך אחריהן לכל הפחות ספחים של התקוממות במהלך המרד? טענה זו מחלישה למעשה את התיאוריה הטריטוריאלית שלהם, ולא מחזקת אותה.

בגבול הצפון המרד לא פרץ בשל האחיזה של אמיר בשיר באזור, אשר היה בקשרים חזקים עם מחמד עלי עוד מלפני הפלישה המצרית לעכו. הוא החזיק בכוח צבאי משמעותי שעזר לדכא את המהומות באזור צפת. כמו עם אמיר בשיר ומשפחת עבד-אלהאדי, השכיל מחמד עלי לקשור קשרים עם משפחות חזקות גם באזור סוריה ולבנון, על-ידי מינויים פוליטיים. כך עשה עם מצטפא ברבר בטריפולי ועם עבדאללה ביי בבלסי בחלב. על הדרוזים בלבנון לא הופעל אותו הלחץ כעל שאר האוכלוסייה, כיוון שאף לאחר שכוח המרד הם לא נדרשו להתפרק מנשקם.

בגבול הדרומי, בדומה לגבול הצפון, התחלקו הבדואים לשבטים שונים אשר התאחדו או נלחמו אחד בשני בהתאם לאינטרסים כאלו ואחרים. על סמך החומר הקיים אין אפשרות לקבוע אם הבדואים בגבול

ישראל-מצרים פיתחו "זהות ייחודית" כלשהי. בדומה לחלוקת קיס וימן, עליה ארחיב בהמשך, המסגרות היחידות אליהן היו קשורים מספר שבטים היו נצף סעד ונצף תראם – מסגרות פוליטיות וצבאיות שהתבססו על מוצא מיתולוגי אמיתי (או מדומיין) ושירתו אינטרסים פוליטיים. מבחינה חברתית היה הגבול המזרחי 'נזיל'. למשפחות הנכבדים במרכז הארץ היו אזורי השפעה בעבר הירדן המזרחי, מה שהוביל למרידה גם בסלט ובכרכ. התיחום הגיאוגרפי המזרחי תמיד היה גמיש בהתחשב בנתיבי המסחר והעלייה לרגל הקדומים בין ארץ ישראל לשאר חצי האי-ערב.

חיזוק נוסף לטענה כי התיחום הגיאוגרפי של המרד אינו מוכיח איזושהו קיום של "זהות קולקטיבית" ערבית היא העובדה שעוד מימי העת'מאנים מצאנו כי ככל שהאזור היה רחוק יותר ממרכז השלטון, כך מידת העצמאות והאוטונומיה שלו גברו. ההוכחה הטובה ביותר היא בית מחמד עלי עצמו, אשר אחת הסיבות שהתאפשר לו להכריז עצמאות מן העת'מאנים הייתה, בין השאר, בשל הריחוק הפיזי מה'שער העליון'. כפי שראינו לעיל, אזור דרום ארץ ישראל שלפני הכיבוש המצרי כמעט ולא נשלט כלל על-ידי העת'מאנים. אם כבר, העובדה שנקודת האפס של המרד הייתה מרכז הארץ מוכיחה כי שליטתם של המצרים על אזור הר שכם הייתה רופפת.

התיחום הגיאוגרפי של המרד נבע אפוא מאזורי ההשפעה של הנכבדים השונים. למשפחת טוקאן הייתה תמיכה מסורתית לרוחב רצועה המשתרעת משכם במזרח ועד קיסריה במערב. כרכ עצמה ושאר אזור עבר הירדן המזרחי, בשל העובדה שהיו מאוכלסים בעיקר בבדואים, היו כרוכים באופן אוטומטי במצב הבדואים בעבר הירדן המערבי. לפי עדותו של רוברט קורזון, אריסטוקרט ומלומד בריטי (1810-1873) שסייר ברחבי הלבנט בחיפוש אחר אוצרות וכתבי יד, משפחת אבו-ע'וש הייתה פופולארית במידה רבה באזור כל ירושלים וסביבותיה. המשותף לכל אלו, כפי שראינו, היה המצב החברתי והכלכלי אליו התדרדרו בעקבות הרפורמות שניסה אבראהים ליישם בארץ ישראל. למשפחות הנכבדים באזור בירות הייתה האפשרות והממון לפדות עצמם הן מעבודות הכפייה הן מהיטל הגיוס, בעזרתו של הממשל המושחת באותו האזור, ומדוע שיחליטו להצטרף למרד שאין להם בו דבר וחצי דבר?

\*\*\*

מכל הדברים הללו יוצא שהתיחום הגיאוגרפי שמציגים קימרלינג ומגדל אינו ראייה משכנעת לכך שבשנת 1834 בארץ ישראל כוננה זהות פוליטית-ייחודית סביב טריטוריה מתוחמת. על-מנת להוציא מידי החזקה על ההסבר הפשוט, יש להביא ראיות הרבה יותר חזקות. עתה ניתן להבין מהי הסיבה הפשוטה לכך שאף לא אחד מן ההיסטוריונים והתיאורטיקנים אשר עוסקים בלאומיות פלסטינית, יהודים וערבים כאחד, ראה באירוע היסטורי זה סימן לבאות.

### כשהתיאוריה דוחקת את העובדות

על פערי המידע שקיימים מחמת העדר מקורות, או חלקיותם, אפשר לגשר לפעמים בעזרת אקסטרפולציה של המידע הקיים והיקש ממנו, אבל אסור לגשר עליהם באמצעות "מסגרת תיאורטית טובה, ובעיקר השוואתית", כפי שגורס קימרלינג. שכן בתחום ההיסטוריה, התיאוריה אינה אלא ספקולציה. ההיסטוריונים, בניגוד לתיאורטיקנים, מתבססים ביתר אדיקות על העובדות ה'יבשות'. התיאוריה אמנם עשויה להיראות מושכת ומסייעת להבנת העבר, אבל בסופו של דבר היא משעבדת את ההיסטוריון ומכתיבה לו את בחירת הראיות כדי שיתאימו לתבניתה.

כך, אפילו אם נמצא זהויות קולקטיביות במהלך ההיסטוריה אין זה אומר שניתן לקשר אותן באופן ישיר להווה רק משום שהם נמצאו, כמו במקרה שלנו, באותה יחידה גיאוגרפית. שיטת העבודה של קימרלינג ומגדל מעידה על כך שזו בדיוק המתודה שהם ביקשו להציג: בספרם, הם מדלגים בנושאים מ'מרד הפלאחים' הישר ל'מרד הערבי הגדול' שפרץ בשנת 1936 ומשם לאינתיפאדות שהתרחשה בשנת 1987 וב-2000.

הדילוג המהיר בין אירועים דומים באותה יחידה גיאוגרפית מטשטש חוליה נוספת ב"תהליכי התגבשות של העם הפלסטיני", הקשורה אף היא בעניין הזהות. גם אם נתעלם מכך שהטענה לזהות קולקטיבית של ערביי ישראל במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה היא תיאורטית גרידא; ונתעלם מהמניעים העובדתיים העומדים בבסיס המרד (מהפוליטיקה, המצוקות וכד'), הרי שמיד לאחר דיכוי המרד לא נותר זכר לאותה 'סולידריות'. את מקומה תפסו זהויות עתיקות יותר.

הבולטת שבהן הייתה חלוקה עתיקה שנקראת קיס וימן (צפון ודרום). סכסוך עתיק יומין זה נמשך עד המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. משפחות ערביי ארץ ישראל באזורי שכם, חברון וירושלים היו מחולקות לשתי קואליציות שנקראו קיס וימן. המקור לסכסוך זה נובע עוד מהתקופה הפרה-אסלאמית בה השבטים של חצי האי השתייכו לאחת משתי קבוצות. התפשטות האסלאם הובילה להפצת הפילוג ברחבי המזרח-התיכון, הכולל את הסהר הפורה. שליטה פוליטית על אזורים מקומיים הייתה הסיבה המרכזית המונחת ביסוד סכסוך קיס-וימן. במאה התשע עשרה ראו הרי שכם מאבק אינטנסיבי על תפקידי המותסלים, השיח' והנאחיה, בקרב המשפחות המובילות. ההשתייכות לקבוצות לא הייתה סטטית, בהתחשב בכך שהמשפחות נטו לשנות את השתייכותן בהתאם לאינטרסים הפוליטיים שלהן. באזור חברון ובית לחם השסע היה כה רחב עד כי לפעמים נצרכו הניצים לתיווך אירופאי. בשנים 1794-1823 קרעים אלו התפתחו לכדי עימות שהקיף את כל הרי שכם. כפי שראינו, סכסוך זה הפך פוליטי, ובא לידי ייצוג גם במהלך המרד עצמו בניצול המצרים על-ידי הנכבדים לצורך תפיסת תפקידי מפתח, או לחילופין כריתת ברית צבאית נגדם (מה שקימרלינג מזהה כזהות קולקטיבית חדשה).

ניתן להבחין בנקל כי זהויות אלו לא הוחלפו או נעלמו, למרות הניסיונות המצריים לעשות זאת. בשנת 1841, לאחר הנסיגה של המשטר המצרי ותפיסת ארץ ישראל על-ידי העות'מאנים מחדש שוב ניטש הסכסוך העתיק. עד שנת 1854 התאפיין הסכסוך בעימותים מקומיים. השלב השני, אשר נמשך עד שנת 1858, הפך למלחמה כוללת בין הפלגים ונתפשט גם לשאר שטחי יהודה ושומרון. למרות שההשתייכות לקיס או וימן הייתה פוליטית בעיקרה, ולא היוותה בהכרח גורם מאחד/מפלג דומיננטי כמו הרצון לשלוט, עדיין ניתן להבחין כי זהות זו השתמרה בתודעת ערביי ארץ ישראל הרבה אחרי שהפסדו-זהות-קולקטיבית של 'מרד הפלאחים' התפוגגה.

יוצא אפוא כי ביטויי לזהות הקולקטיבית הפלסטינית שקימרלינג ומגדל מחפשים נמצאה רק במהלך המאה העשרים בצורת אימוץ הדרישות הלאומיות נוסח אירופה. במקרה של בלאד אל-שאם, עד המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה התפיסה הקהילתית לא כללה גבולות או טריטוריה מוגדרים והייתה נטולה זהות כלל ארצית. השתייכותו של הפרט הוגדרה בעיקר על-פי זהותו הדתית, העדתית והקהילתית. רק אחרי מלחמת האזרחים הקשה בהר הלבנון ודמשק (1860) החל להופיע המושג 'סוריה' כייחודה טריטוריאלית.

## אידיאולוגיה ותעמולה: המבט הפוסט-קולוניאלי

חוקרים יכולים לעשות שימוש לטובה במה שמכונה 'אינטר-דיסציפלינריות', או בעברית 'רב-תחומיות'. היסטוריון וסוציולוג אשר הוברים יחדיו יכולים להקיף ולנתח אירוע בצורה טובה יותר מאשר כל אחד מהם יכול היה לעשות לבדו. אבל במקרים רבים, קורה ש'רב-תחומיות' הופכת ל'אל-תחומיות'. כך מתבצעת התעלמות מהעקרונות הדיסציפלינריים או עמעומם בשם מסגרת-על המחייבת יותר, כגון פמיניזם, מרכסיזם, או במקרה שלנו - פוסט-קולוניאליזם.

זוהי גם הרוח העולה מן ה"מחקר" של קימרלינג ומגדל. לא מדובר בספקולציה של עמידה על מניעים, כי אם בקריאה ביקורתית של כתיבה. ניתן למצוא אצל קימרלינג שוב ושוב את הכשל הלוגי של הנחת המבוקש: כך למשל הוא מסביר כי כאשר השלטון העות'מאני הוחזר בשנת 1841 האירועים הטראומטיים והמשפילים של שנת 1834 נמחקו בצורה נוחה מהזיכרון הקולקטיבי כיוון ש"לגורמים השונים בחברה המקומית והעולמית לא היה כל אינטרס בזיכרון והאדרת האירוע".

קימרלינג רואה עצמו כמשחזר את מהלך ההיסטוריה כפי שקרתה והייתה אמורה להיכתב. הוא ממשיך ומסביר שכמו רוב ה'עמים החדשים', הזהות הקולקטיבית ההתחלתית של הפלסטינים עוצבה במידה רבה על-ידי הכוחות האימפריאליסטיים, אשר עיצבו את הגבולות הגיאוגרפיים, החברתיים והפוליטיים לטובתם האישית. אך הגבולות היו הרבה פחות שרירותיים מאשר במקרים קולוניאליים אחרים. כפי שראינו, לשיטתו של קימרלינג, קווי המתאר של הזהות הקולקטיבית הפלסטינית היו קיימים בין הים התיכון לירדן, הרבה לפני יצירת המנדט הבריטי.

הפלסטינים, טוען קימרלינג, לא היו אובייקט פסיבי של יוזמות זרות, כפי שהם מוצגים לעיתים קרובות. מיד לאחר הפלישה המצרית הם הפגינו יכולת פעולה קולקטיבית שנמתחה מעבר לגבולות המשפחה, המעמדות והסכסוכים האזוריים – זאת בלא זהות קולקטיבית ייחודית קודמת. ואם זהו המשתנה היחיד במשוואה, הרי שמכאן הדרך סלולה להשוואה בין 'מרד האיכרים' ב-1834, המרד הערבי ב-1936 והאינתיפאדות בשנים 1987 ו-2000.

### התנועה הציונית ככובש זר

אם בוחנים את המחקר של קימרלינג ומגדל מנקודת המבט הפוסט-קולוניאלי לפתע מתבהרת הנחה נוספת המובלעת בו: ממש כמו האימפריה המצרית של מחמד עלי, השלטון העות'מאני והמנדט הבריטי, כך גם התנועה הציונית מהווה עבורם גורם קולוניאליסטי זר אשר יוצר התנגדות בקרב האוכלוסייה המקומית הקיימת.

"הציונות המדינית", קבע קימרלינג באחד ממאמריו, "התגבשה וצמחה על סף התקופה הקולוניאלית באירופה, שבה נתפסה כמובנת מאליה זכותם של אירופים להתיישב בכל ארץ לא-אירופית". לשיטתם, הפלסטינים עושים שימוש בזהות הקולקטיבית כאמצעי במאבק בכובשים הקולוניאליסטים, קרי: מדינת ישראל. במאמר מוסגר יש לציין כי לא צריך להיות מומחה בהיסטוריה קולוניאלית כדי לדעת שהעידן הקולוניאלי האירופי בכלל החל מוקדם הרבה יותר, במאה השש-עשרה, שהציונות הופיעה לקראת סוף עידן זה ולא על ספו, ושקולוניאליזם המערב-אירופי קדמו קולוניאליזמים אחרים – ערבי, תורכי, רוסי ועוד.

ה"סוציולוגיה הביקורתית", אליה משתייכים קימרלינג ומגדל, מבקרת את תהליכי התהוות החברה הישראלית בעבר באמצעות ביקורת תיאורטית שאינה מבוססת על כלים היסטוריים הולמים, או בעצם על כלים היסטוריים בכלל. הם לא מכירים בהיררכיה של מקורות, ראשוניים או משניים, ומתוך ה'ים הגדול' של מה שנכתב על תולדות הארץ, היישוב והמדינה הם בוחרים פיסות אקראיות המשרתות את התיאוריות או הטענות שלהם.

קימרלינג טוען שמה שחשוב לצורך העניין הוא לאו דווקא הארכיונים שנפתחו, אלא "היפתחות החברה הישראלית". הוא מעיד כי עניינו אינו חתירה לחקור מה היה כי אם בגילוי של "תרבות פוליטית פוסט-ציונית חדשה הנוצרת בישראל". כך הסוציולוגים הביקורתיים בישראל ממלאים אפוא תפקיד דומה לזה של מבקרי הספרות וההיסטוריוסופים בדיונים ההיסטוריוגרפיים המתנהלים בעולם: הם משחררים את הדיון בהיסטוריה היהודית והישראלית מהכללים הדיסציפלינריים, ומעבירים אותו לרמה אידיאולוגית וספקולטיבית – מדיון על מה שהיה, לזיכרון על מה שהיה צריך להיות או יכול היה להיות.